

УДК 314.18

О.М.ПАЛІЙ,

канд. екон. наук, пров. наук. співроб.

Інституту демографії та соціальних

досліджень ім. М.В Птухи НАН України

E-mail: epalii31@gmail.com

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ДЕМОГРАФІЧНОГО ТА ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

У статті стверджується, що особливості демографічного розвитку в розвинутих країнах, такі як низька народжуваність і низька смертність, висока тривалість життя пов'язані з людським розвитком – розширенням свободи вибору у сфері власного відтворення. Подальше зниження смертності та зростання тривалості життя в Україні можливі за адекватної державної політики, спрямованої на створення умов для реалізації громадянами зробленого ними вибору більш здорового способу життя; широкого інформування суспільства про можливості і наслідки вільного вибору у сфері власного відтворення – як для кожної окремої людини, так і для суспільства у цілому. Наслідки демографічного вибуху в країнах, що розвиваються, не можна подолати без розвитку людини, зокрема розширення прав і можливостей жінок та подолання злиднів.

Ключові слова: відтворення населення, людський розвиток, депопуляція, перенаселення, свобода вибору.

Постановка проблеми. Кризові явища у демографічному розвитку України тривалий час є предметом наукових досліджень і занепокоєності політиків, урядовців, усіх, хто не байдужий до майбутнього нації. Осмислення того, що відбувається, необхідне для більш обґрунтованих прогнозів та практичних заходів впливу на відтворення населення. Зважаючи на тривалість та глибину економічної кризи, у якій перебуває Україна, розгортання демографічної кризи (низька народжуваність, висока передчасна смертність і низька тривалість життя) найчастіше ставлять у залежність від явищ, які є наслідком економічного спаду: зниження реальних доходів населення та поширення бідності.

При цьому часто не береться до уваги, що між матеріальним добробутом та рівнем перебігу демографічних процесів існують складні механізми, які трансформують поведінку окремих людей, що зрештою втілюється у масових явищах та процесах.

Парадигма людського розвитку та її імплікація у вигляді індексу людського розвитку довела свою значущість як найбільш адекватне розуміння сутності цивілізацій-

ного прогресу та засобу його виміру. Вірогідно, що підґрунтя змін у рівні відтворення населення слід шукати у особливостях людського розвитку у часі та просторі. Водночас людський розвиток – це практичне керівництво щодо стратегічних напрямів соціальної та соціально-демографічної політики.

Стаття ставить за мету знайти докази взаємозалежності демографічного і людського розвитку та за їх допомогою виявити можливі важелі впливу на демографічну ситуацію.

Попередні дослідження та публікації. Досліджуючи демографічні процеси, неможливо абстрагуватися від чинників, які на них впливають. Тому важко назвати вчених-демографів, які б не висвітлювали вплив соціальних та економічних процесів на демографічні, починаючи з класиків демографічної науки і закінчуючи сучасними дослідниками. У цьому ряду стоять відомі українські вчені Ю.О.Корчак-Чепурківський, М.В.Птуха, В.С.Стешенко, Е.М.Лібанова і багато інших. У багатьох сучасних роботах робляться спроби пов'язати демографічний та соціально-економічний розвиток. Так, у фундаментальній праці «Демографічна криза в Україні» стверджується, що «основним чинником посилення негативних демографічних тенденцій є те, що у зв'язку з перманентною соціально-економічною кризою відтворення населення економічно не забезпечується». [1, с. 298]. Разом з тим відомо, що рівень відтворення населення перебуває у зворотному зв'язку з рівнем матеріального добробуту як окремих сімей, так і суспільства в цілому [2]. Останніми роками дедалі більшого визнання набирає теза про те, що сучасний низький рівень народжуваності (відповідно, низький рівень відтворення населення) є результатом довготривалих тенденцій, характерних для багатьох країн, як високорозвинених так і тих, що дотепер перебувають у стадії трансформації. При цьому відзначається, що матеріальні стимули, до яких вдаються уряди з метою підвищення народжуваності, у довготривалій перспективі виявляються неефективними. Потрібна послідовна і копітка робота щодо надання батькам можливості суміщати роботу й сімейне життя, забезпечення молодих сімей житлом, сприяння позитивному ставленню населення до материнства й батьківства тощо [3].

Виклад основного матеріалу. Вся історія розвитку людства однозначно доводить, що в основі соціального розвитку лежить відтворення населення – як природна основа існування суспільства. Ще у 1930 р. у дослідженні «Сучасні соціальні тенденції у Сполучених Штатах» [4] американські демографи У. Томпсон та П. Велптон вказували, що досліджуючи соціальні зміни, варто починати з таких їх основних чинників, як народжуваність, смертність та чисельність населення. Ці знання, на думку демографів, дають краще зрозуміти зміни у способі життя людей, у їхній системі цінностей, оцінити їх сподівання та ризики.

Найбільш знаковими явищами ХХ ст., які мали непересічний вплив на глобальний людський розвиток, були демографічний вибух у країнах, що розвиваються – з одного боку, та уповільнення темпів зростання населення, депопуляція й старіння населення у розвинутих країнах – з іншого. Ці явища й попит на пояснення причин їх виникнення та наслідків дали могутній поштовх подальшому розвитку демографії, яка від оцінювання масштабів та опису демографічних явищ перейшла до пошуку чинників, що визначають індивідуальну та колективну поведінку. Під кінець 1980-х і у 1990-х роках у полі зору демографів уже перебували області науки, які раніше належали іншим науковим дисциплінам: економічний розвиток (населення та розвиток), бідність (демографічний розвиток і бідність), гендерні питання (гендерні аспекти демографічного розвитку), довкілля (екологічні аспекти демографічного розвитку), здоров'я, зокрема репродуктивне, старіння, ВІЛ/СНІД тощо [5]. Власне усі вказані аспекти складають людський розвиток.

Вперше сформульована у Доповіді про людський розвиток 1990 р. [6] концепція трактує людський розвиток, зокрема, як розширення вибору. Закономірно, що вона виникла на сучасному етапі цивілізаційного прогресу, коли створені найбільші за історію людства можливості вільного розвитку особистості. У Доповіді наголошувалося передусім на свободі людини бути здоровою, освіченою та мати достойний рівень життя. У ній відзначалось також, що поняття людського розвитку і благополуччя виходять далеко за ці рамки і мають містити суттєво ширший набір можливостей, зокрема політичні свободи, права людини і, перефразовуючи Адама Сміта, «можливість ходити вулицею, не відчувачи сорому».

Така трактовка розширення свободи вибору не заперечує її розуміння як вільного вибору людиною поведінки у сфері власного відтворення. Тенденції світового демографічного розвитку протягом останніх кількох десятиріч недвозначно вказують на дедалі зростаючу здатність людей керувати своїм життям. Адже демографічні процеси мають масовий характер, а у основі багатьох з них лежать індивідуальні рішення людей. Зрозуміло, що суспільне середовище явно чи неявно накладає обмеження на індивідуальну поведінку, або навпаки, певним чином її стимулює. Це відбувається тому, що людина у своїй життєдіяльності і поведінці підпорядковується традиції, що існує як етична норма та змінюється внаслідок інших суспільних процесів, часом усупереч догмам або офіційному законодавству.

Традиція стосується матримоніальної поведінки, життя у шлюбі, народження дітей, зміни місця проживання, способу життя тощо. Однак, як зазначає відомий демограф А.Г. Вишневський, демографічний перехід зачіпає найглибинніші основи традиційних культур і вимагає їх перегляду. Одна з особливостей цих змін полягає у тому, що істотно розширюється свобода демографічного та сімейного вибору. І на заміну колишньому розмаїттю культурних норм приходять значно багатше розмаїття культурно санкціонованих індивідуальних варіантів організації сімейного життя [7].

Однак і ці «індивідуальні варіанти» у сукупності утворюють певні закономірності. Так, у другій половині ХХ – початку ХХІ сторіччя такі риси людського розвитку, як утвердження гендерної рівності у сімейних та суспільних відносинах, масове набуття жінками високого рівня освіти та їх спрямованість на кар'єру поза рамками сімейного життя виступають головними чинниками низького рівня народжуваності, а термін «планування сім'ї» міцно утвердився у наукових дослідженнях та сімейній політиці. За визначенням ВООЗ, планування сім'ї дає змогу окремим людям (індивідам і подружжям) передбачати й реалізувати народження бажаної кількості дітей та у бажаний час. Це досягається завдяки методам контрацепції та лікування вимушеного безпліддя. Здатність жінки керувати кількістю й часом настання вагітностей має прямий вплив на її здоров'я й благополуччя та результат кожної вагітності. Відтак, у світовому контексті швидкого зростання чисельності населення планування сім'ї розглядається, передусім, як свідоме, за власним вибором, обмеження кількості вагітностей, а отже, – і дітей, і як суспільне явище – таке, що не має негативного забарвлення.

Разом з тим дуже часто свобода вибору у сфері самовідтворення людини реалізується, наперекір цивілізованим нормам, варварським способом – шляхом абортів, причому всупереч одвічній християнській традиції. Церква, зокрема католицька, ніколи не заохочувала обмеження дітонародження і вкрай негативно ставиться до абортів як до дітовбивства [8]. Аборти заборонялися (і нині забороняються) у багатьох країнах законодавчо. У СРСР, наприклад, аборти було заборонено з 1936 до 1955 р, але заборона призвела лише до зростання кількості кримінальних абортів.

Нині свідоме обмеження дітонародження, планування сім'ї поширилося навіть на ті країни, які здавна вважалися оплотом католицизму – Італію, Іспанію, Францію,

Польщу, а аборт став звичним явищем. Так, в Італії щорічно робиться більше 100 тис. штучних абортів, у Іспанії – так само, у Франції – понад 200 тис. [9] Польський закон про аборти – найсуворіший у Європі. Однак, як повідомляє Федерація жінок і планування сім'ї, протягом року в Польщі 80–200 тис. жінок переривають вагітність, зокрема 10–15% з них роблять це за кордоном [10].

Аборт доти матиме поширеність у цих країнах та й на пострадянському просторі, доки його припускати не негативна культурна традиція, що виникає на ґрунті низької сексуальної культури та малодоступності сучасних засобів планування сім'ї. Тим не менше, право на аборт у світському суспільстві розглядається як одне з прав жінок [11].

Нині народжуваність у більшості європейських країн впала до настільки низького рівня, що це підриває основи сталості людського розвитку – порушується наступність поколінь, втрачається природний потенціал їх відтворення. Відомий демограф, президент Демографічної асоціації Канади А.І. Романюк головною причиною обвалу народжуваності, що розпочався у Європі у 1960-х роках, визначає розвиток суспільства споживання. За його словами, достатньо уявити небачений вибір товарів, послуг та задоволень, що пропонується навіть не дуже заможному споживачеві на основі ефективної системи кредитів та добре організованої рекламної кампанії. Посилюється змагання, продовжує він, між виробництвом благ, з одного боку, і створенням потреб – з другого. Такою є пекельна спіраль, до якої непереможно затягнуті люди різного достатку [12, с. 71].

Дані соціологічних опитувань в Україні цілком підтверджують цю тезу. Соціально-демографічне дослідження «Сім'я і сімейні відносини» (квітень 2009 р.) містило запитання «Якби Ви отримали велику суму грошей, на що були б спрямовані витрати у першу чергу?», адресоване респондентам дітородного віку. Виявилось, що якби респонденти мали можливість витратити більше коштів, то саме для народження дитини (або ще однієї дитини) їх використала б дуже незначна частка опитаних (близько 8%). Народження дитини виявилось менш популярним напрямом інвестування, ніж придбання автомобіля (42%), благоустрій квартири (33%) тощо, навіть купівля одягу (8%) [13, с. 210].

Американський дослідник Патрик Б'юкенен у своїй відомій книзі «Смерть Заходу» називає це явище «новим гедонізмом». Новий гедонізм, на його думку, не дає пояснень, навіщо продовжувати жити. Нова культура, або навіть «культурна революція», як висловлюється він, призвела до нинішнього кардинального оновлення способу мислення. І це оновлення зробило західні еліти несприйнятливими до факту прийдешньої загибелі їх цивілізації. Еліти ніби не цікавлять ні депопуляція, ні відмова від національної державності, ні імміграція з країн третього світу, що наростає [14, с. 8]. Ці висловлювання такою самою мірою могли б стосуватися і України.

Відтак стає очевидним, що низька народжуваність, будучи наслідком людського розвитку – передусім поширення гендерної рівності та свободи вибору, – починає нести загрозу його сталості через знищення самої природної основи людського розвитку. Нині дуже важко передбачити, до чого призведе свобода вибору поведінки у репродуктивній сфері у межах національних кордонів європейських та північноамериканських держав у віддаленому майбутньому.

На тлі занепаду народжуваності у царині іншої складової відтворення населення – смертності сучасній цивілізації вдалося досягти величезного прогресу. Така важлива складова індексу людського розвитку, як тривалість життя є результатом не тільки досягнутого життєвого рівня, а й усвідомленої свободи вибору людини. Значні успіхи у боротьбі з інфекційними захворюваннями, підвищення рівня життя насе-

лення у розвинутих країнах визначили вплив нових чинників на здоров'я людини, які великою мірою пов'язані зі змінами у способі її життя.

Завдяки розвитку транспорту, механізації промисловості та сільського господарства і відносного здешевлення продукції люди масово отримали доступ до висококалорійних продуктів харчування, за одночасного зниження повсякденної фізичної активності. Індустріалізація тютюнового виробництва призвела до загальної доступності сигарет, а активний розвиток реклами справив значний вплив на поведінку людей, включно з вибором продуктів харчування, сигарет і алкоголю. Куріння є чинником ризику розвитку серцево-судинних захворювань, хвороб легенів, злоякісних новоутворень; підвищує імовірність виникнення пожеж і пов'язаних з ними опіків. Висококалорійне харчування, недостатнє вживання овочів та фруктів та відсутність фізичної активності сприяє ожирінню, що також є однією з причин виникнення серцево-судинних захворювань, діабету і раку. Вивчення ризиків, пов'язаних із вживанням алкоголю, довело його зв'язок з виникненням низки серцево-судинних захворювань, раку, цирозу печінки, самогубств та нещасних випадків. Ризикована сексуальна поведінка значно підвищує ризик захворювання на інфекції, що передаються статевим шляхом, зокрема ВІЛ. Відомо, що коли у поведінці людини наявні кілька факторів ризику, їх негативний ефект примножується.

У середині минулого сторіччя у західних країнах було відмічено значне зростання споживання наркотиків та зміни у сексуальній поведінці: суспільство стало толерантним до позашлюбних сексуальних зв'язків. Але минуло досить небагато часу, щоб у суспільстві настало усвідомлення ризиків прихильності до надмірного споживання їжі, тютюну, алкоголю, ризикованих сексуальних зв'язків та низької фізичної активності, вживання наркотиків.

Тому у сучасну добу здоровий спосіб життя як результат свідомого вибору перетворився на ключовий чинник здоров'я і довголіття в усіх розвинутих країнах. Західноєвропейські країни дедалі більше впроваджують широкомасштабні еволюційні зміни в галузь охорони здоров'я з метою орієнтації її зусиль на допомогу здоровим людям у підвищенні їх умінь володіти своїм здоров'ям, на досягнення високого рівня культури у збереженні життя. Завдяки цій політиці середня тривалість життя у розвинутих європейських країнах тільки за останні 40 років зросла на 7–10 років.

Однак усього позитиву, що його несе людський розвиток у царину здоров'я і тривалості життя недостатньо, щоб збалансувати демографічні збитки, спричинені зниженням народжуваності. Втрата природної основи відновлення поколінь підриває існування величезної західної цивілізації, яка формувалася протягом майже 3-х тисячоліть.

В Україні на свободу вибору у сфері демографічного відтворення поки що накладаються обмеження. У сфері народжуваності вони формуються, передусім, під впливом репродуктивного здоров'я, яке своєю чергою, залежить не тільки від поведінкових чинників, а й стану довкілля, умов праці, якості питної води тощо. Те саме стосується і тривалості життя. Хоча в Україні панує поки що доволі низька культура ставлення до власного здоров'я і здоров'я дітей, і цей чинник превалює у формуванні рівня смертності, держава не відіграє належної ролі у створенні умов для тривалого і здорового життя, а відтак – люди позбавлені можливості вибору. Це стосується проживання на екологічно небезпечних територіях, відсутності безпечної питної води, поганої якості продуктів харчування, нерівності у доступі до медичних послуг та заходів профілактики захворювань.

Подальше зниження смертності та зростання тривалості життя в Україні можливі за адекватної державної політики, спрямованої на створення умов для реалізації

громадянами зробленого ними вибору більш здорового способу життя; широкого інформування суспільства про можливості і наслідки вільного вибору у сфері власного відтворення — як для кожної окремої людини, так і для суспільства у цілому.

Однак у планетарному масштабі як загрозу сталому людському розвитку передусім відзначають перенаселення Землі. Збереження в країнах Азії, Африки та Латинської Америки неконтрольованої народжуваності у поєднанні з відносно низькою смертністю, зумовленою поліпшенням харчування та охорони здоров'я, призвело до так званого демографічного вибуху — швидкого зростання населення. Це явище є відносно новим в історії людства. Близько 2 тис. років тому населення світу становило приблизно 300 млн. Для подвоєння цієї величини знадобилося більше 1600 років. Близько 1800 років було досягнуто відмітки 1 мільярд.

Швидке зростання населення Землі розпочалося у 1950-х роках унаслідок зниження смертності у країнах «третього світу». У 2011 році воно досягло чисельності 7 мільярдів.

Найвищі темпи зростання світового населення (2,0% за рік) фіксувалися у 1965–1970 рр., а нині вони скоротилися майже удвічі (до 1,2%).

Стосовно перспектив світового демографічного розвитку, принаймні у кількісному вимірі, експерти ООН зробили певні висновки. За середнім варіантом прогнозу, світове населення досягне свого максимуму, 9,4 мільярда людей, у 2070 році, скоротиться до 7,9 мільярда у 2195 році і зросте до 8,3 мільярда у 2300 році. Однак, як відзначається у доповіді Генерального Секретаря ООН 44 сесії Комісії з питань народонаселення та розвитку, немає жодних гарантій того, що цей сценарій здійсниться на практиці, тому що країни з високим рівнем народжуваності можуть недостатньо швидко його знижувати. Тенденція змін чисельності населення, яка склалася у нинішній час, призведе до його надмірного зростання, якщо збережеться упродовж тривалого періоду часу. Тому величина 10 мільярдів людей до кінця сторіччя також має сприйматися як імовірний варіант розвитку подій.

Таблиця 1. Чисельність населення Землі

Рік	Населення, осіб	Рік	Населення, осіб	Рік	Населення, осіб
1	200 млн	1960	3 млрд	2005	6,45 млрд
1000	275 млн	1965	3,3 млрд	2010	6,8 млрд
1500	450 млн	1970	3,7 млрд	2011	7 млрд
1650	500 млн	1975	4 млрд	2020	7,7 млрд
1750	700 млн	1980	4,5 млрд	2025	8 млрд
1804	1 млрд	1985	4,85 млрд	2030	8,3 млрд
1850	1,2 млрд	1987	5 млрд	2040	8,8 млрд
1900	1,6 млрд	1990	5,3 млрд	2045	9 млрд
1927	2 млрд	1995	5,7 млрд	2050	9,2 млрд
1950	2,55 млрд	1999	6 млрд	2070	9,4 млрд
1955	2,8 млрд	2000	6,1 млрд	2195	7,9 млрд

Джерело: За даними експертів Комісії з питань народонаселення та розвитку ООН.

Як зазначає всесвітньо відомий дослідник у галузі сталого розвитку Директор інституту Землі Колумбійського університету (США) Джефрі Сакс, «наш вид став настільки чисельним і такою великою мірою експлуатує основні джерела життя на Землі – вуглець, воду і азот, що це загрожує значною дестабілізацією екосистем, сталому життю на Землі та добробуту» [15, р. 53–54].

Інші експерти Колумбійського університету називають такі загрози, що несе перенаселення [16].

У галузі міжнародної міграції. Колишній заступник Генерального секретаря ООН з операцій по підтриманню миру і директор Центру міжнародного розв'язання конфліктів школи закордонних та внутрішніх справ при Колумбійському університеті Жан-Марі Генно вважає, що міграція населення з Африки до Європи становитиме серйозну проблему вже у найближчому майбутньому, зважаючи на відмінності щодо освіти і культури мігрантів від європейців.

У галузі урбанізації. Як очікується, поява хаотичних мегаполісів у бідних слабозвинених країнах (таких, як Монровія у Ліберії або Кіншаса у Конго) загрожує виникненням нових типів конфліктів, які суспільства ще не навчилися розв'язувати.

Вичерпання водних ресурсів. Зростання чисельності населення тягне за собою збільшення споживання ресурсів, надто такого цінного і життєво важливого, як вода. У деяких регіонах брак води досяг рівня стихійного лиха. Наприклад, населення Сомалі порівняно з серединою ХХ ст. зросло уп'ятеро, а кількість опадів на території цієї країни зменшилася на 25 відсотків. Як стверджує директор Центру води Колумбійського університету Апману Лалл, конфлікти через воду нагадуватимуть класову боротьбу. Щороку кількість води на душу населення зменшуватиметься. Маючи підвищені запити, підкріплені фінансовими можливостями, багаті будуть «затягати» всю воду до себе. У підсумку, вважає експерт, у суспільстві виникне незадоволення, яке згодом може перерости у класові конфлікти.

Необхідність пошуку нових джерел енергії. Тієї кількості енергії, що нині добувається з викопних джерел, сьогодні недостатньо для забезпечення потреб 10 мільярдів людей. Це означає, що до кінця сторіччя людству доведеться знайти нові її джерела.

Безпрецедентне зростання населення на Землі з самого початку було стимулом для інтенсивнішого вивчення демографічних аспектів соціально-економічного розвитку. У ХХ сторіччі проведено п'ять міжнародних конференцій з проблем народонаселення. У 1954 році у Римі відбулася зустріч експертів, які зібралися для обміну результатами своїх досліджень. Вони продемонстрували нове розуміння демографічних проблем і висунули попередження про можливі наслідки швидкого зростання населення, однак не сформулювали жодної резолюції або рекомендації.

Наступна демографічна конференція відбулася у 1965 році у Белграді, де обговорювали стан народжуваності у світі та її можливий вплив на процеси розвитку у глобальному масштабі. Проте увага більше була зосереджена на дослідницькому боці справи, ніж на виробленні якихось рекомендацій для урядів чи міжнародних організацій. У 1974 році в Бухаресті під егідою ООН відбулася міжурядова конференція з питань народонаселення. Представники 136 країн світу вперше визнали величезні масштаби й складність світових демографічних проблем, причому центр уваги пересунувся від обміну знаннями до вироблення політики народонаселення. Водночас виявилися розбіжності у поглядах розвинутих країн і країн, що розвиваються, на шляхи вирішення демографічних проблем. Представники розвинутих країн обстоювали необхідність контролю над народжуваністю, а представники країн, що розвиваються, вбачаючи корінь своїх проблем у бідності, вважали, що «економічний розвиток є найкращим контрацептивом», і заперечили втручання розвинутих країн у свою внутрішню політику. Незважаючи на ці протиріччя, конференції вдалося ви-

робити перший міжнародний документ стосовно політики і програм у галузі народонаселення. Делегати схвалили Всесвітній план дій, який задекларував, що усі люди мають право самі вирішувати, скільки і з якими проміжками часу їм народжувати дітей, а також отримувати інформацію, освіту й засоби для планування сім'ї.

Конференція 1984 року в Мехіко збрала делегатів зі 149 країн. Тут Всесвітній план дій 1974 року було вдосконалено із урахуванням отриманих нових знань. У 1994 році представники більш як 180 країн та 1200 неурядових організацій зібралися у Каїрі на міжнародну конференцію із питань народонаселення і розвитку під егідою ООН, на якій уперше було досягнуто консенсусу між розвинутими країнами і країнами, що розвиваються. Учасники дійшли висновку: щодо перспектив населення світу потрібно говорити не про цифри, а про людей. Зокрема, розширення прав і можливостей жінок є не самоціль, а крок на шляху до викорінення злиднів і стабілізації зростання населення. Було досягнуто порозуміння, що ніякий окремий захід неспроможний уповільнити зростання населення. Для цього потрібен комплексний підхід, що охоплює прискорене економічне зростання, рівність жінок у доступі до освіти й участі в громадському житті, розвинуту систему охорони здоров'я включно з засобами планування сім'ї. Здоров'я кожної людини, добробут і задоволення потреб сім'ї були визнані ключовими пунктами у соціально-економічному розвитку. Конференція схвалила програму дій, розраховану на 20 років, яка охоплює широке коло заходів політики в царині народонаселення у XXI сторіччі. Явно чи неявно, ключовим питанням конференцій і планів дій є можливості уповільнення зростання населення земної кулі.

Висновки. Щоб отримати реальний шанс стабілізувати чисельність світового населення, народжуваність у країнах з надмірно високим її рівнем необхідно знизити до рівня нижче простого відтворення та підтримувати його протягом тривалого періоду. Досягти цієї мети можна лише у рамках людського розвитку, коли свобода вибору виникає не сама по собі, а як результат зростання добробуту, освітнього та культурного рівня усього населення та зокрема жінок. Щодо перспектив відновлення розширеного відтворення корінного населення країн Європи, можна прогнозувати настання цього явища у разі зміни сімейних пріоритетів та ідеалів досягнення щастя як складових людського розвитку. Якщо основою доброго соціального самопочуття і духовного розвитку для людей стане здорова сім'я з більшою, ніж одна дитина кількістю дітей – можливе зростання чисельності населення розвинутих європейських країн без участі у цьому процесі мігрантів з інших континентів.

Не є винятком і Україна, але вона, передусім, має досягти значного прогресу у людському розвитку. Тільки на його основі може йтися про поліпшення ситуації у демографічній сфері.

ЛІТЕРАТУРА

1. Демографічна криза в Україні. Проблеми дослідження, витоки, складові, напрями протидії / НАН України. Інститут економіки; за ред. В. Стешенко. – К.: 2001. – 560 с.
2. Рождаемость и ее факторы. Под редакцией А.Г. Волкова. Серия «Новое в зарубежной демографии». – М.: Статистика. 1968.
3. Материалы международного семинара «Низкая рождаемость в Российской Федерации: вызовы и стратегические подходы» (Москва, 14–15 сентября 2006 г.). – М.: «Права человека», 2006. – 103 с.
4. Recent Social Trends in the United States, Report of the President's Committee on Social Trends. New York, 1933. – 2 vol.
5. Tabutin Dominique, «Whither demography? Strengths and Weaknesses of the Discipline over Fifty Years of Change» // Population (english edition), 2007/1 Vol. 62, p. 15–31.

6. Human Development Report 1990. UNDP. New York, Oxford. Oxford University Press, 1990.
7. Вишневецкий А.Г. Демографический переход и культурное разнообразие. Тезисы доклада. [Электронный ресурс] <http://www.kennan.ru/index.php/rus/Sobytiya/Seminary/Demograficheskij-perehod-i-kul-turnoe-raznoobrazie>
8. Humanae vitae. Энцикліка Папи Павла VI від 25 липня 1968 р.
9. United Nations Demographic Yearbook, 2009-2010. Sixty-first issue. – N.Y.: 2011.
10. Люцина Домбровська. «Абортний туризм», або подорожі польських жінок до Західної України. // «Наше слово», №14, 3 квітня 2011 року.
11. Claire Pomeroy. Abortion and Women's Rights: Unification of Pro-Life and Pro-Choice through Feminism. [Электронный ресурс] <http://serendip.brynmawr.edu/exchange/node/1845>
12. Демографическое будущее развитых обществ: между детерминизмом и свободой выбора. // Социологические исследования. – 1999. – № 3.
13. Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.
14. Патрик Дж. Бьюкенен. Смерть Запада. – М.: Изд-во АСТ, 2003. – 216 с.
15. Jeffrey Sachs. The future of development goals /Commonwealth Ministers Reference Book 2012. – 340 p.
16. 5 Ways the World Will Change Radically This Century by Natalie Wolchover, Life's Little Mysteries Staff Writer. Date: 19 October 2011. [Электронный ресурс] <http://www.lifeslittlemysteries.com/1850-world-changes-this-century.html>

Стаття надійшла до редакції журналу 10.06.2013

Е.М. Палій

ВЗАИМОСВЯЗЬ ДЕМОГРАФИЧЕСКОГО И ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Впервые сформулированная в Докладе о человеческом развитии 1990 г. концепция трактует человеческое развитие, в частности, как расширение свободы выбора. Тенденции мирового демографического развития на протяжении последних нескольких десятилетий недвусмысленно указывают на все возрастающую способность людей управлять своей жизнью.

Во второй половине XX – начале XXI века такие черты человеческого развития, как утверждение гендерного равенства в семье и обществе, массовое приобретение женщинами высокого уровня образования и их устремленность к карьере вне рамок семейной жизни выступают основными факторами низкой рождаемости. Последняя подрывает основы устойчивости человеческого развития – нарушается преемственность поколений, утрачивается естественный потенциал их воспроизводства.

На фоне упадка рождаемости в сфере другой составляющей процесса воспроизводства населения – смертности современной цивилизации удалось достичь огромного прогресса. Ныне здоровый образ жизни как результат сознательного выбора превратился в ключевой фактор здоровья и долголетия во всех развитых странах. Благодаря этому средняя продолжительность жизни в развитых европейских странах за последние 40 лет возросла более чем на 10 лет.

Однако всего позитива, который несет человеческое развитие в сферу здоровья и продолжительности жизни, недостаточно, чтобы сбалансировать демографические потери, вызванные снижением рождаемости. Утрата естественной основы возобновления поколений подрывает устой существования огромной западной цивилизации, формировавшейся в течение почти трех тысячелетий.

В Украине на свободу выбора в сфере демографического воспроизводства пока что накладываются значительные ограничения. Относительно рождаемости они существуют прежде всего как ухудшившееся репродуктивное здоровье. То же касается и продолжительности жизни, которая зависит не только от поведенческих факторов, но и состояния окружающей среды, условий труда, качества продуктов питания, питьевой воды и т. п. Хотя в Украине пока все еще господствует достаточно невысокая культура отношения людей к собственному здоровью и здоровью детей, и именно этот фактор превалирует в формировании уровня смертности и продолжительности жизни, государство не играет надлежащей роли в создании условий для продолжительной и здоровой жизни. И поэтому люди лишаются возможности выбора.

В планетарному масштабі як загрозу устойчивому людському розвитку перше все розглядають пере населення Землі. Пере населення втягає за собою дестабілізацію екосистем, між етнічні конфлікти внаслідок зростання міжнародної міграції, появу хаотичних мегаполісів, виснаження ресурсів прісної води і енергетичних ресурсів і т. д.

Темпи зростання населення можуть сповільнитися лише завдяки людському розвитку. Відносно перспектив відродження розширеного виробництва корінного населення країн Європи, можна прогнозувати такий хід подій лише в разі корінних змін уявлення про щастя і життєвий успіх у більшості населення і формування в масовій свідомості замість «суспільства споживання» ідеалу в формі створення повноцінної родини, виховуючої більше, ніж одного дитини.

Ключові слова: *виробництво населення, людський розвиток, депопуляція, пере населення, свобода вибору.*

О.М. Палий

AN INTERDEPENDENCE OF HUMAN AND DEMOGRAPHIC DEVELOPMENT

The very idea of Human Development first sounded in Human Development Report 1990, and it interpreted Human Development particularly as «a process of enlarging people's choices». The tendencies of world demographic development during last few decades in the most unambiguous manner demonstrate more and more rising opportunities of free choice in human reproduction sphere, and people's abilities to control their life.

In the late 20 century – early 21 century such features of human development as a strengthening of gender equality in family and society, gaining high level of female education on a mass scale, women's aspiration to make a career beyond family framework appear to be the main factors of low fertility. The latter undermines the basis of human development sustainability – a succession of generations is broken, a natural reproductive potential of generations is lost.

Contrary to a decay of fertility, there is a great progress of modern civilization in the sphere of mortality. To-day, the healthy way of life, as an outcome of voluntary choice, became the key factor of human health and long life in all developed countries. Due to it, life expectancy rose more than by a decade since 1970.

However, the whole progress in human health and longevity owed to Human Development is not enough to balance the demographic losses stipulated by low fertility. A deficiency of the natural basis of generation replacement undermines the foundations of existence of the Western civilization that matured through about 3 thousand years.

There are still substantial restraints for the people's choice in the demographic reproduction sphere in Ukraine. Regarding fertility, it appears predominantly as a deterioration of reproductive health. The same concerns life expectancy, which depends not only on behavioral factors, but also on both environment, condition of labor, foodstuff, drinking water etc. In spite of prevalence of low enough common culture of behavior concerning one's and children's health as a factor of mortality rate and life expectancy, nor State plays appropriate role in creating favorable conditions for the long and healthy life. This is why people are deprived of a choice.

On the global scale, they consider the overpopulation as a major threat to sustainable Human Development. The overpopulation involves the destabilization of ecosystems, the interethnic conflicts as a consequence of international migration, emerging of chaotic megalopolises, water stock and energy depletion etc.

It is possible to slow down population growth only due to Human Development. As to prospective of the revival of an extended reproduction of European native population, it is possible to predict such a course of events, only if there should be some radical shift in the idea of happiness and life success among majority of people, and if there should be an ideal in mass awareness not «society of consumption» but good family with more than one child.

Key words: *human reproduction, human development, depopulation, overpopulation, free choice.*